

Людмила Лук'яник, Галина Миронюк

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У статті розглядається еволюція української мови у фонологічних процесах щодо її змін у морфології, а також означення основних груп діалектів західних областей України на основі спільності фонетичних, лексичних, морфологічних та синтаксичних ознак.

***Ключові слова:** говори української мови , наріччя, групи діалектів.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Актуальною проблемою ХХІ ст. є нормативність українського мовлення громадян України. Вивчення рідної мови неможливе без знання історії її становлення в умовах старожитніх говорів та наріч. Особливу цікавість та велике пізнавальне значення має походження діалектів західного регіону як периферійного, територія якого впродовж століть була під зверхністю інших держав-поневоловачів, які насаджували свою культуру, звичаї, мову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активна співпраця істориків, археологів, етнологів, мовознавців із залученням цікавих фактів діалектології дозволяє глибинно розкрити проблему походження українського народу, історію становлення та розвитку рідної мови.

За твердженням історика М. Брайчевського, періоди історичної стабільності чергуються з періодами соціальної динаміки, що суттєво позначається на мовних утвореннях [1].

Тому велике пізнавальне значення має вивчення явища мовних схрещувань, тому що додаткова інформація, всебічні погляди на мову глибин розкривають особливості взаємовідносин етносів і розвиток культур [4].

І. Матвіяс зауважує, що перед установами сформованої літературної мови на всіх історичних етапах їй передували місцеві говори та наріччя і наголошує на розмежуванні цих понять: «Група споріднених діалектичних мікросистем об'єднується в більшу структурну систему, що утворює говір (діалект). Групи діалектичних мікросистем – говори, (діалекти) утворюють діалектні макросистеми – наріччя. Сукупність наріч становить діалектну мову народу» [5, с.7].

Г.Півторак вважає, що початок розмежування в майбутньому утворених східних і західних слов'янських мов датується кінцем III ст. до н.е. На думку вченого, південно-західні говори закладені в основі становлення української мови [6].

На думку дослідників давньоруських пам'яток (А. Кримський, О.Шахматов, В.Шимановський, В. Мочульський), говори сучасної України за давньоруської доби поділялися на 2 групи : східну (Київські) та західну (Галицько-Волинські). Згідно твердження Ф.Жилко, українська діалектна мова поділяється на південне та північне наріччя [2], а І.Матвіяс обстоює позицію, що говори української мови розмежовуються на три наріччя – північне, південно-західне і південно-східне [5, с. 31].

Формулювання мети роботи (постановка завдань). У статті ставимо за мету прослідкувати еволюцію української мови у фонологічних процесах щодо її змін у морфології, а також завдання: на основі спільності фонетичних, лексичних, морфологічних та синтаксичних ознак означити основні групи діалектів західних областей України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія становлення української мови зумовлена обставинами міждержавного членування території України на окремі частини. Історико-географічне розмежування України пройшло декілька етапів:

I – етап (VI – X ст.) – характерний заселенням та утворенням племен;

II – етап (X – XIV ст.) – період роздробленості давньоруських земель на князівства та окремі територіальні утворення зі своєю культурою, звичаями та законами;

III – етап (XV – XIX ст.) – період окупації території українських земель сусідніми державами: Польщею, Австрією, Угорщиною, Росією, Румунією, Туреччиною, Чехословаччиною. Кожна держава-поневолювач, що колонізувала певну частину земель, нав'язувала свою етнокультурну експансію, мову, культуру, побут, унаслідок чого ці процеси відображалися у мові.

Якщо прослідкувати впродовж століть еволюцію української мови, то можна констатувати той факт, що запровадження нових фонем у звуковій системі відбувалося значно рідше, ніж утрата певних фонем.

У період завершення давньоруської доби активну роль у фонологічних процесах української мови відіграли зміни у морфології, а саме зміни вставних голосних у межах морфем, одзвінчення приголосних у кінці складу та слова, подвоєння приголосних. Звукозміни, зумовлені наголосом, датуються X-XV ст.; також заміна голосного [o] на –[a].

На основі спільності фонетичних, лексичних, морфологічних та синтаксичних ознак українську мову утворюють такі групи діалектів: північна (поліська), південно-східна, південно-західна.

Виокремлення західнополіської діалектної групи датують XVI ст.

На пізньому етапі розвитку праслов'янської мови характерними були відкриті склади.

Для західної частини Середнього Полісся характерним є ствердіння [с] [захотілос], [загоїлос], [зробилос], [зосталос], та **втрата і після губних – [лубли] (люблю), [зроблу].**

На Східному Поліссі є говірки з протетичним переднаголошеним голосним **о** **озеро, око** та нестягненою формою прикметників –**оје –еје: високоје, низькеје, білеје** та аканням, що сформувалися під впливом білоруської мови.

Говірки південно-західної частини Полісся втратили свою чистоту і трактуються як змішані через засилля території

мешканцями Галицько-Волинського князівства у XIII ст. та людьми, які рятувалися від нападів кримсько-татарської орди. У Західнополіських говірках збережено флексію – ову в Д. відм. одн. в імен. чол. роду – **братову, батькову** та асиміляцію **ј** до попереднього звука: **мјaso – mn'a'so**. Специфічною ознакою сучасних південно-західних говорів є наявність **е** після шиплячих: **шестий, вчєра, пшено**.

Етнічну картину колишньої Галичини складають сучасні Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Вінницька області (по північній лінії); Волинська, Рівненська, Житомирська (по південній лінії) – це зона поширення дуже близького до літературної мови волинського діалекту. Літературна нормативність даного говору зумовлена, можливо, найбільшим наближенням до киево-полтавського наріччя як центрально – українського варіанту.

Своєрідного розвитку набувала нова українська мова у західній частині України у 70-их роках XVIII ст. Після молдавсько-турецького панування на Буковині та польсько-шляхетського в Галичині західноукраїнські землі опинилися у складі Австро-Угорщини [197, 24].

На еволюцію фонологічної системи української мови великий вплив мали взаємовідносини з суміжними державами і, відповідно, контактування з польською, російською, білоруською, молдавською, угорською, татарською мовами. Найбільшого впливу українська мова зазнала внаслідок польської зверхності (у XVI- XVII ст.). Саме польська мова відіграла вирішальну роль і виступила посередником у поширенні мовних впливів із заходу – це поява дж, дз та пом'якшення.

У контактуванні української мови спостерігається найбільша подібність з білоруською з-поміж інших мов слов'янського походження.

Головними особливостями за подібністю цих двох мов були такі:

- дифтонгізація голосних [e] та [o] у закритих складах;
- одзвінчення глухих приголосних перед дзвінкими;
- перехід у > і після приголосних о, к, х.

У період ранньосередньоукраїнської доби, коли Україна та Білорусія увійшли до Литовської держави, в українській мові спостерігалися такі зміни, як от:

- огублення [l] і перехід його на [w];
- зникнення l після приголосних у кінці слів;
- характерний протетичний v перед голосними o та a.

Спільність українсько-білоруських звукозмін датується серединою XIII та XVII ст. Зв'язок фонологічного фонду української та російської мов був міцним у період доісторичної доби та у пізніші часи.

Характерною особливістю спільності української та російської мов є:

- перехід африкатів дж та дз у ч та з (**бджола** – **пчела**; **дзеркало** – **зеркало**);
- пом'якшення приголосних звуків перед голосним е;
- перетворення ea на o;
- вставні голосні у складах наприкінці слів: (**вітер** (українською) – **ветер** (російською));
- огублення звука [e] і перехід в [o]: **шелк** (російською) – **шовк** (українською); **желч** (рос.) – **жовч** (укр.).

Українсько-болгарським мовним контактам на заваді стали зв'язки з румунами, які унеможливили українсько-болгарські відносини.

Територією зосередження українсько-румунських взаємовідносин у XIV-XV ст. стали покутські та буковинські землі, на яких проживали румуни, болгари, албанці, македонці, на північному заході – словаки, поляки та українці.

Зв'язки з угорською мовою були занадто слабкі через те, що тривалість контактів з угорцями була короткою, щоб суттєво змінити фонологію української мови, і датуються приблизно XIII-XIV ст. Але все ж зафіксовано деякі особливості угорських звукозмін, що були успадковані українською мовою, це: подвоєння пом'якшених приголосних, наприклад: **sudja** → **su[d']a**. Така особливість у вимові та написанні слів поширилася на південному заході у XV-XVI ст. і згодом стала загальноновживаною на всій території України.

Відмінною рисою угорської мови є більш відкрита артикуляція голосних звуків порівняно з українською мовою.

Автор книги «Українське народознавство...» О.Ковальчук наголошує на тому, що «дитина повинна знаходитись під постійним виховуючим впливом матеріальної і духовної культури свого народу» [3, с. 3]. Вчений зауважує, що під час добору народознавчого матеріалу слід звертати увагу на регіональні особливості, тому що вони можуть значно відрізнятись не тільки між областями, а й сусідніми селами [3, с. 35].

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналізуючи історичні передумови мовних змін на території західноукраїнських земель, можна зробити висновок, що на процес розвитку мовлення впливають багато факторів, насамперед: 1) історичні (історико-географічне членування кордонів України, територіальний поділ українських земель державами-поневоловачами, насадження іншими державами-окупантами своєї етнокультурної експансії, звичаїв, побуту, мови); 2)соціальні (внаслідок соціальних подій у певну історичну епоху з'являються нові слова, а старі зникають); 3) лінгвістичні (еволюція української мови зумовила зміни у граматиці, словотворі, фонетиці, лексиці; на основі спільності мовних ознак утворюються діалектні групи та мовні говірки, які потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Брайчевський М. Вічна проблема / М.Брайчевський // Всесвіт. – 1989. – №5. – С.173 – 179.
2. Жилко Р.Т. Ареальні системи української мови / Р.Т.Жилко // Мовознавство. – 1990. – №4. – С.18-27.
3. Ковальчук О.В. Українське народознавство: книга для вчителя / О.В.Ковальчук. – К.: Освіта, 1992. – 176с.
4. Марр М. Яфетичні зорі над українським хутором / М.Марр // Український світ. – 1992. – №1. – С. 20-21.
5. Матвіяс І.Г. Українська літературна мова і територіальні діалекти в їх взаємодії на різних історичних етапах // І.Г.Матвіяс Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 5-31.

6. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова / Г.Півторак. – К.: Наук. думка, 1993. -198 с.

Lukyanyk L., Myronyuk G.

HISTORICAL PRECONDITIONS FORMATION OF UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE IN WEST PARTS OF UKRAINE

The article deals with the evolution of the Ukrainian language in the phonological processes including its changes in morphology and the definition of some basic groups of dialects in West parts of Ukraine based on the unity of phonetical, lexical, morphological and syntactical features.

Key words: *dialects of Ukrainian, dialects, groups of dialects.*